

ЗАПОЗИЧЕННЯ З КЛАСИЧНИХ МОВ У ТЕРМІНОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

BORROWINGS FROM CLASSICAL LANGUAGES IN THE TERMINOLOGY OF CRIMINALISTIC SCIENCE

Гапонова Л.С.,

orcid.org/0000-0003-0199-6463кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу

Навчально-наукового інституту Українського державного університету науки і технологій

У статті досліджуються іншомовні запозичення з класичних мов у термінології криміналістики. Запозичення з давньогрецької і латинської мов становлять значний шар лексики сучасних європейських мов, що зумовлено величезним впливом античної культурної спадщини на розвиток європейської цивілізації. Більшість термінів греко-латинського походження одночасно є інтернаціоналізмами, тому в результаті асиміляції в мові-реципієнті, вони залишаються зрозумілими, а також не викликають складнощів під час перекладу. Визначено, що запозичення з латинської та грецької мов становлять найбільший відсоток серед термінів сучасної криміналістики. Зазначено, що одні терміни були запозичені безпосередньо з класичних мов, інші – через мову-посередник. Простежено, що одним зі способів термінотворення криміналістичної термінології є словотворення з використанням різних греко-латинських словотвірних елементів, зокрема одним із продуктивних способів творення криміналістичної термінології є терміни-композиції, які, об'єднуючи в одному слові кілька основ, характеризують предмети, явища за кількома ознаками, що є свідченням вищого ступеня конкретизації понять, тому за необхідності створити новий термін використовують елементи класичних мов. Висвітлено явище міжгалузевої полісемії на прикладі окремих термінів, що увійшли до терміносистеми криміналістики, спричинене як зміною семантичної структури понять відповідно до специфіки різних наукових галузей знань, за рахунок яких поповнюється тезаурус криміналістичної науки, так і постійним оновленням криміналістичної тактики і техніки сучасного слідства.

На матеріалі 2008 термінів сучасної криміналістики підраховано абсолютну і відносну кількість іншомовних запозичень з класичних мов; з'ясовано, що запозичення з латинської мови становлять понад 20%, з грецької – понад 17% і понад 5% становлять змішані мовні конструкції, які складаються з препозитивного і постпозитивного елементів різних мов, зокрема з латинської і грецької, французької і грецької, англійської і грецької та под. З'ясовано, що класичні мови є основою спеціальних понять і високопродуктивних терміноелементів, якими послуговується сучасна криміналістична наука.

Ключові слова: криміналістична термінологія, іншомовні запозичення, класичні мови, грецька мова, латинська мова, полісемія.

In the article examines foreign borrowings from classical languages in the terminology of criminalistics science. Borrowings from ancient Greek and Latin constitute a significant layer of the vocabulary of modern European languages, which is due to the enormous influence of the ancient cultural heritage on the development of European civilization. Most terms of Greco-Latin origin are also internationalisms, so as a result of assimilation in the recipient speech, they remain understandable and do not cause difficulties during translation. It has been established that borrowings from Latin and Greek constitute the largest percentage among the terms of modern criminalistics science. It is noted that some terms were taken directly from classical languages, others – through an intermediary language. It is traced that one of the methods of term formation in criminalistics terminology is word formation using various Greco-Latin word-formation elements, in particular, one of the productive methods of word formation in criminalistics terminology are composite terms, which, combining several bases in one word, characterize objects and phenomena according to several features, which is evidence of the highest degree of concretization of concepts, therefore, when it is necessary to create a new term, elements of classical languages are used. The phenomenon of inter-branch polysemy is highlighted using the example of individual terms included in the criminalistics terminology system, caused by both a change in the semantic structure of concepts in accordance with the specifics of various scientific fields of knowledge, due to which the thesaurus of criminalistics science is replenished, and by the constant updating of criminalistics tactics and techniques.

Based on the material of 2008 terms of modern criminalistics science, the absolute and relative number of foreign-language borrowings from classical languages was calculated; it was found that borrowings from Latin make up more than 20%, from Greek – more than 17% and more than 5% are mixed language constructions consisting of prepositional and postpositional elements of different languages, in particular from Latin and Greek, French and Greek, English and Greek, etc. It was found that classical languages are the basis of special concepts and highly productive terminological elements used by modern criminalistics science.

Key words: criminalistics terminology, foreign language borrowings, classical languages, Greek language, Latin language, polysemy.

Актуальність теми зумовлена недостатньою вивченістю запозичень з класичних мов у криміналістичній термінології і потребою впорядкування системної організованості зазначеної термінології.

Сучасні дослідники різних галузевих термінологій обов'язково висвітлюють у своїх працях вплив давньогрецької і латинської мови на формування досліджуваної ними термінології. Зокрема

І. Житар, Г. Краєвська, Т. Матвійчук аналізуючи мовний пуризм в термінології документознавства, простежили процес запозичення термінів з інших мов в українську документознавчу термінологію ще з періоду християнізації східних слов'ян, коли найбільшу частку серед іншомовних термінів становили запозичення з класичних мов – старогрецької і латинської. Дослідники зауважують, що до національної мови запозичення проникали здебільшого шляхом подвійного калькування через посередництво мов сусідніх країн [1]. І. Фецько у своєму дослідженні проаналізувала запозичення в терміносистемі природничомузейної справи і виявила, що грецька і латинська мови є основними джерелами поповнення понять зазначеної термінології [2]. Л. Думанська, Г. Степанюк дослідили роль грецьких запозичень у становленні і формуванні термінології сфери архітектури, проаналізували причини і шляхи їх запозичення [3]. М.-Д. Микитка висвітлив шляхи і способи становлення системи релігійних термінів у латинській мові, зокрема дослідив закономірності утворення складних термінів-комполітів, проаналізував їхні найпродуктивніші моделі і структурні елементи, а також у результаті етимологічного аналізу, автор з'ясував, що поряд із власномовними складними термінами в релігійній термінології латинської мови функціонують композити, утворені за участі запозичених грецьких терміноелементів [4]. М. Денека, О. Гайдаєнко, досліджуючи шляхи запозичення мовних елементів з класичних мов у медичній термінології, зазначили, що грецька і латинська – територіально й історично взаємодіючі індоевропейські мови, тому терміни запозичувалися латинською мовою з грецької і легко в ній асимілювалися [5]. П. Юзвікевич проаналізував структуру запозичених українських мікологічних термінів і офіційних назв макроскопічних грибів, у яких одним з елементів було запозичення з класичних мов [6]. Р. Мікульчик проаналізував наявність термінів грецького і латинського походження та виявив, що ці терміни є у всіх царинах музейної справи і займають ключове місце в музейній термінології [7]. С. Гриценко висвітлила питання латиномовної термінології як невід'ємного компонента фахової підготовки сучасних правознавців [8]. О. Ганжа дослідив використання латинської юридичної термінології в українській судовій практиці, зокрема зосередив увагу на питанні взаємопов'язаності латинської термінології з римським правом, важливості рецепції римського права для подальшого збереження латинізмів, а також ретроспективному аналізу проникнення латинізмів в українську мову [9].

Варто зазначити ще одну вагому працю, здійснену колективом авторів (Л. Звонська, Н. Корольова, О. Лазер-Паньків, О. Левко, С. Лучканин, В. Миронова, О. Михайлова, О. Лефтерова, Ю. Мосенкіс, С. Ничаюк, А. Поліщук, Н. Руда, В. Шовковий, І. Штиченко), які уклали «Енциклопедичний словник класичних мов». Це видання є ґрунтовним довідником з давньогрецької і латинської мов, у якому вміщено понад 700 статей, що містять матеріал з оригінальних текстів і супроводжуються ілюстраціями, також висвітлено інформацію про відомих дослідників класичних мов від античних граматистів до сучасних учених із бібліографією їхніх праць [10].

Сучасні дослідники криміналістичної термінології у своїх наукових розробках висвітлюють низку питань. Зокрема Є. Ковкіна зробила аналіз структури термінів криміналістичної експертизи, у якому визначила аналітичні моделі синтаксичного творення термінів [11]. Ю. Приходько, В. Юсупов, А. Саковський, Ю. Філіпов уклали словник термінів з криміналістичної вибухотехніки, який містить визначення термінів, що використовують під час проведення судової вибухотехнічної експертизи та в професійній діяльності вибухотехнічних підрозділів правоохоронних і військових органів України [12]. Отже, актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю запозичень з грецької і латинської мови в сучасній криміналістичній термінології.

Метою дослідження є виявлення іншомовних запозичень з класичних мов у криміналістичній термінології і встановлення абсолютної і відносної кількості цих запозичень від загального обсягу проаналізованих термінів, висвітлення явища полісемії в термінології, а також особливостей термінів-комполітів, складові яких були запозичені з різних мов. Аналіз запозичень є обов'язковою складовою дослідження процесу становлення, розвитку і прогнозування потенціалу під час подальшого формування сучасних терміносистем, у яких особливу роль відіграють класичні мови, що додатково актуалізує і доводить доцільність нашого дослідження.

Використання класичних мов як бази для нових наукових термінів було і залишається одним із провідних найактивніших і найперспективніших способів їхнього творення. Варто зазначити, що загальноновживана лексика перетворюється на розряд термінів відтоді, коли нові галузі знань утворюються з урахуванням наукових теорій. У зв'язку з цим важливо встановити історичне коріння утворення термінів з метою упорядку-

вання термінологій, історії розвитку переважної більшості яких спираються на класичні мови.

Греко-латинський лексичний фонд запозичується багатьма мовами, якими здійснюється наукова діяльність. Нині цей фонд поповнюється за рахунок моделей і лексем європейських мов, зокрема англійської, французької тощо. Не є виключенням і спеціальна лексика мови сучасної криміналістики, що збагачує і повсякчас оновлює свій тезаурус. Криміналістична термінологія починає свої витoki ще з уставних грамот руських князів і «Руської правди» [13]. Криміналістика – наука про методи встановлення факту злочину, способу його вчинення, викриття винуватців та запобігання злочинності; поділяється на 2 розділи: тактика і техніка слідства [14]; криміналістика (від лат. *criminalis* – злочинний) наука, що вивчає і розробляє засоби, прийоми, методи та організаційні засади розкриття й розслідування злочинів і запобігання їм [15]. Криміналістика повсякчас оновлюється відповідно до змін тактики і техніки під час здійснення сучасного слідства, відповідно поповнюється новими поняттями і криміналістична термінологія. «Тезаурус сучасної криміналістичної науки містить чимало запозичень з інших мов. Найвиразніше проявляється вплив неслов'янських, насамперед класичних мов, здебільшого латинської (або пізньолатинської)» [16, с. 85].

Як зазначалося вище, більшість дослідників зауважують, що греко-латинський словотвірний матеріал слугує основою для терміноелементів найрізноманітніших термінологій. Запозичення з класичних мов (давньогрецької та латинської) становлять найбільший відсоток серед термінів сучасної криміналістики. Словниковий фонд класичних мов настільки багатий, що дозволяє і сьогодні запозичувати з них необхідні елементи для позначення нових понять. Одним зі способів термінотворення криміналістичної термінології є словотворення з використанням різних греко-латинських словотвірних елементів. При необхідності створити новий термін, як правило, використовують елементи класичних мов, що залишаються одним із способів поповнення досліджуваної термінології. Більшість термінів греко-латинського походження одночасно є інтернаціоналізмами, тому в результаті асиміляції в мові-реципієнті, вони залишаються зрозумілими, а також не викликають складнощів під час перекладу. Запозичення з давньогрецької і латинської мов становлять значний шар лексики сучасних європейських мов, що зумовлено величезним впливом античної культурної спадщини

на розвиток європейської цивілізації. Упродовж тривалого часу й дотепер класичні мови виступають джерелом лексико-словотвірних ресурсів для конструювання спеціальних назв – наукових і технічних термінів різних мов. Унаслідок цього термінологію греко-латинського походження традиційно вважають основою інтернаціонального термінофонду – спільного термінофонду багатьох сучасних європейських мов [17, с. 311–312].

Запозичені лексеми з латинської мови / пізньолатинської у термінології сучасної криміналістики: *алібі, версія, дедукція, делікт, деривація, странгуляція, сугестія, фальсифікація, ексгумація, рецидив, інкримінування, рексит, конфабуляція, криміналістика, легенда, папілярний, парабелум, перлюстрація, персеверація, провокація, реактив, реквізиція, ремінісценція, референтний, сензитивність, симуляція, експеримент, індукція, індуктор, ідентифікація* тощо. Запозичені лексеми з грецької / давньогрецької мови у термінології сучасної криміналістики: *аграфія, антропометрія, антропоскопія, фобія, астения, асфіксія, пора, балістика, фізіогноміка, пороскопія, анастамоз, одорологія, клетоманія, поліграф, піроманія* тощо. Також морфемні запозичення (міжнародні терміноелементи) можуть мати статус як префіксів, так і суфіксів. Наприклад: *аграфія* (від *ἀ-* – заперечний префікс і *γράφω* – писати) – порушення психофізичних процесів, які забезпечують закономірний зв'язок між звуковим та письмовим аспектами мовленнєвої діяльності; виявляється в повній нездатності користуватися письмом або в частковій втраті цього вміння [18]; *антропометрія* (антропо... – частина складних слів (препозитивний елемент), яка походить від грец. *άνθρωπος* (людина) і означає, що це явище (або процес, теорія, чинник, аспект) має безпосереднє відношення до людини, її буття, діяльності, впливу; людства в цілому) [19].

Ще одним із продуктивних способів творення криміналістичної термінології є терміни-композиції, які, об'єднуючи в одному слові кілька основ, характеризують предмети, явища за кількома ознаками, що є свідченням вищого ступеня конкретизації понять. Терміни-композиції криміналістики побудовані шляхом поєднання греко-латинських твірних компонентів «з двох зазначених мов, що активно функціонують у термінології криміналістики за схемою поєднання основ – лат. + гр. Наприклад: *габіто+скопія, професіо+графія, пальмо+скопія* та под.» [16, с. 86]; *габітоскопія* (від лат. *habitus* – зовнішність і грец. *σκοπέω* – розглядаю, спостерігаю) – розділ криміналістики, що вивчає закономірності зміни зовнішніх ознак

людини [20]; *спектро* + *скопія*, *флюоро* + *скоп*, *габіто* + *логія*, *спектро* + *фото* + *метр* та под. З 2008 досліджуваних термінолексем виявлено 109 термінів-комполітів, що становить 5,42%. Тут необхідно зауважити, що були враховані не лише терміни, які складаються з грецьких і латинських елементів, а й такі, у яких один елемент є грецького чи латинського походження, а інший може бути запозичений з англійської, французької або інших мов, наприклад, *трасологія* (фр. + гр.), *снайперскоп* (англ. + гр.) і под.

Серед термінів сучасної криміналістики, що були запозичені з класичних мов, простежується і міжгалузева полісемія, спричинена зміною семантичної структури понять відповідно до специфіки різних наукових галузей. Розглянемо терміни, що мають відмінні значення у криміналістиці та інших науках. Наприклад: 1. Антропометрія (медицина) – (від антропо... і грец. *μετρέω* – вимірювати) – сукупність методичних прийомів антропологічного дослідження, які полягають у вимірюванні та описі (антропоскопія) тіла людини і його частин для встановлення кількісної та якісної (описової) характеристики їхньої мінливості [21]. 2. Антропометрія (криміналістика) – (від антропо... і грец. *μετρέω* – вимірювати) – система криміналістичної (кримінальної) реєстрації злочинців, що полягає у вимірюванні певних частин тіла із внесенням результатів у спеціальну реєстраційну карту [22].

Термін медичної науки «пальмоскопія» (від грец. *παλμός* (palmos) пульс і *Σκοπός* (scopos)... скопія (гр., спостерігаю, розглядаю) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттям «спостереження», напр., рентгеноскопія» [23]. Українсько-латинський словник клінічних термінів також фіксує цей термін: «пальмоскопія, спостереження за биттям пульсу – palmoscopia, -ae f» [24, с. 23]

відповідно як вже латинізований грецький термін. Термін криміналістичної науки «пальмоскопія» (від лат. palma – долоня і грец. scopos – дослідження, огляд) позначає розділ дактилоскопії, що вивчає папілярні лінії долонь рук.

Термін «деривація» запозичений з латинської мови і також має відмінні значення у терміносистемах різних наук. У криміналістиці – це «бокове відхилення снарядів і куль при польоті» [25 с. 67]. Цей термін увійшов до тезаурусу криміналістики зі зброєзнавства, де він позначає відхилення артилерійських снарядів і куль нарізної зброї в польоті. У мовознавстві цим терміном позначають творення похідних слів від слова-основи. У гідротехніці деривація – це відведення води від русла річки в бік системою водоводів або каналом.

Отже, запозичення термінів, як і будь-яких інших слів, з однієї мови в іншу відбувається безпосереднім і опосередкованим шляхом. Опосередковане запозичення здійснюється з мови-джерела через мову-посередник. Способом номінації з достатньо високим ступенем продуктивності в українській криміналістичній термінології є запозичення з класичних мов. На підставі вибірки термінів криміналістики, що нараховує 2 008 термінів, було визначено склад української криміналістичної термінології за походженням. Найбільше запозичень припадає на класичні мови: латинська – 407 термінів, що становить 20,26%, грецька – 350 термінів, що становить 17,43%, змішані мовні конструкції (лат. + гр., англ. + гр., фр. + гр. та под.) – 109 термінів, що становить 5,42%. Отже, класичні мови є основою спеціальних понять і високопродуктивних терміноелементів, якими послуговується сучасна криміналістична наука, термінофонд якої постійно збільшується новими поняттями, які потребуватимуть подальших детальних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Житар І.В. Запозичення як джерело поповнення документознавчої термінології української мови / І.В. Житар, Г.П. Краєвська, Т.П. Матвійчук. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Т. 1. Вип. 29. С. 33-37.
2. Фецо І. Греко-латинські запозичення як невід'ємна складова терміносистеми природничомузейної справи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Т. 3, Вип. 61, 2023. С. 162-168.
3. Думанська Л.Б. Терміни грецького походження в українській архітектурній термінології / Л.Б. Думанська, Г.М. Степанюк. *Закарпатські філологічні студії*; редкол. : І.М. Зимомя (голов. ред.), М.М. Палінчак, Ю.М. Бідзіля та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика». 2023. Вип. 31. С. 9-14.
4. Микитка М.-Д.Ю. Латинська релігійна термінологія : структурний підхід. *Закарпатські філологічні студії*; редкол. : І.М. Зимомя (голов. ред.), А.І. Девіцька, М.Т. Вереш та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 1. Вип. 14. С. 249-255.
5. Денека М.Т., Гайдаєнко О.Ф. Запозичення як умова підвищення якості термінологічної грамотності здобувачів освіти. *Актуальні проблеми якісної підготовки медичних кадрів у надзвичайних умовах : навч.-метод. конф.* м. Вінниця. 8 лютого 2023 р. Вінниця : Вінницьк. нац. мед. ун-т ім. М.І. Пирогова, 2023. С. 64-66.
6. Юзвікевич П. Терміни грецького та латинського походження в українській мікологічній лексиці. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies : зб. наук. праць*. Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса; гол. ред. А.П. Загнітко. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2018. Вип. 36. С. 129-135.

7. Мікульчик Р. Терміни грецького та латинського походження в музейній термінології. *Проблеми української термінології : міжнар. наук. конф., 27-29 вересня 2012 р. : зб. наук. пр.* Львів, 2012. С. 113-115.
8. Гриценко С. Латиномовна термінологія як невід'ємний компонент фахової підготовки сучасних правознавців *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 145-152. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2011_1_17 (дата звернення : 20.11.2024).
9. Ганжа О.Г. Латинська юридична термінологія у вітчизняній судовій практиці: сучасні тенденції використання споконвічних понять. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. Т. 1. № 83. 2024. С. 18-31.
10. Енциклопедичний словник класичних мов / Л.Л. Звонська та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 552 с.
11. Ковкіна Є.В. Структурні типи аналітичних термінів криміналістичної експертизи. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2019. № 1 (17). С. 265-271.
12. Криміналістична вибухотехніка: словник термінів. / Ю.П. Приходько та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 95 с.
13. Гапонова Л.Є. Криміналістична термінологія в мові «Руської Правди» / Л.Є. Гапонова, К.А. Прокоф'єва. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 713-715.
14. Універсальний словник-енциклопедія. URL : <https://1684.slovaronline.com/> (дата звернення : 21.11.2024).
15. Словник іншомовних слів Мельничука URL : <https://126.slovaronline.com/> (дата звернення : 21.11.2024).
16. Гапонова Л.Є. Іншомовні запозичення в українській криміналістичній термінології. *Вісник Дніпропетровського ун-ту. Т. 18. Сер. : Мовознавство. Вип. 16*. Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. С. 85-90.
17. Малевич Л. Запозичення з класичних мов і проблеми інтернаціоналізації наукової термінології. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологічні науки*. 2009. Вип. 81(1). С. 311-315.
18. Качалова Т.В. Аграфія. *Велика українська енциклопедія*. URL : <https://vue.gov.ua/> (дата звернення : 24.11.2024).
19. Редакція ВУЕ. Антропо... *Велика українська енциклопедія*. URL : <https://vue.gov.ua/> (дата звернення : 24.11.2024).
20. Габітоскопія. *Енциклопедія Сучасної України* / П.Д. Біленчук, М.В. Салтевський; редкол. : І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL : <https://esu.com.ua/article-27913> (дата звернення : 24.11.2024).
21. Зіневич Г.П. Антропометрія (медицина). *Велика українська енциклопедія*. URL : <https://vue.gov.ua/> (дата звернення : 24.11.2024).
22. Біленчук П.Д., Старушкевич А.В. Антропометрія (криміналістика). *Велика українська енциклопедія*. URL : <https://vue.gov.ua/> (дата звернення : 24.11.2024).
23. Словник іншомовних слів. URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=20566&action=show> (дата звернення : 21.11.2024).
24. Барбіл О.В., Шепан Н.С. Українсько-латинський словник клінічних термінів. Ужгород : ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2012. 36 с.
25. Шепітько В.Ю. Криміналістика : енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український) : 1 500 термінів; за ред. акад. НАН України В.Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.